

УДК 314.15-054.73:331.5456.2(477)

DOI: 10.30857/2413-0117.2018.6.7

Валерія Г. Щербак

Київський національний університет технологій та дизайну, Україна

НОВІ ВИКЛИКИ ВИМУШЕНОЇ ВНУТРІШНЬОЇ ТА ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ

У статті з'ясовано масштаби, інтенсивність, основні напрямки і форми внутрішньої та трудової міграції населення, що перетворилася на невід'ємний і важливий атрибут соціальної реальності сучасного українського суспільства. Досліджено ключові чинники, які визначили умови та характер вимушеної внутрішньої та трудової міграції в Україні у 2014–2017 рр. Охарактеризовано основні напрями вимушеної внутрішньої та трудової міграції в умовах посилення конкуренції на ринку праці, військових дій на Донбасі та економічної кризи. Показано вплив внутрішніх вимушених та трудових міграцій на державну політику у сфері працевлаштування населення. Висвітлено зміни попиту на кваліфікованих фахівців. Визначено, що вимушена внутрішня та трудова міграція в Україні у 2014–2017 рр. є наймасовішою внутрішньою міграцією з часів аварії на Чорнобильській атомній станції 1986 року. За даними Міністерства соціальної політики України в березні 2018 року в країні було зареєстровано близько 1,5 мільйона внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Попри продовження війни, окупації та загрози для життя, кількість зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб скорочувалась протягом останніх двох років. Водночас, уряд і громадські організації зазначають постійну й дедалі інтенсивнішу двосторонню міграцію. Визначено основні чинники, які впливають на процес вимушеної міграції: ускладненість гендерного і вікового співвідношення: спостерігається суттєва перевага жінок – 62% ВПО, близько 24% ВПО – працездатні дорослі (з них понад 70% – жінки), 59% ВПО – пенсіонери, 13% – діти і 4% людей з інвалідністю. Наступним визначеним чинником є безробіття – на початку 2018 року 60% мігрантів були безробітними проти 30% 2015 року. За свідченнями Міжнародної організації з міграції, станом на березень 2018 року частка безробітних поміж ВПО становила 48%, де близько 70% працездатних ВПО мають вищу освіту. Доведено, що до категорії внутрішньо переміщених осіб належать близько 3% українців – це найбільша група ВПО в Європі. Але в останні два роки кількість зареєстрованих ВПО і людей, які звертаються по соціальну допомогу, зменшилась. Визначено наявність великого спектру невирішених завдань у галузі соціально-правового захисту вимушеної міграції та необхідність теоретичного осмислення соціально-правових процесів, що відбуваються в сучасній системі соціального захисту біженців і вимушених переселенців; різке збільшення кількості законодавчих та інших нормативних правових актів; тривала відсутність таких життєво важливих законів, які регулювали б соціально-правовий захист біженців і вимушених переселенців.

Ключові слова: вимушена внутрішня міграція населення; вимушено переміщені особи; біженці; зайнятість населення; трудові маятникові міграції.

Валерия Г. Щербак

Киевский национальный университет технологий и дизайна, Украина

НОВЫЕ ВЫЗОВЫ ВЫНУЖДЕННОЙ И ВНУТРЕННЕЙ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ В УКРАИНЕ

В статье выяснены масштабы, интенсивность, основные направления и формы внутренней и трудовой миграции населения, которая превратилась в неотъемлемый и важный атрибут социальной реальности современного украинского общества. Исследованы ключевые факторы, которые определяли условия и характер вынужденной внутренней и

трудова міграція в Україні в 2014–2017 гг. Охарактеризовані основні напрямки вимущеної внутрішньої та трудової міграції в умовах посилення конкуренції на ринку праці, воєнних дій на Донбасі та економічного кризи. Показано вплив внутрішніх вимущених та трудових міграцій на державну політику в сфері трудоустроювання населення. Освітлено зміни попиту на кваліфікованих фахівців. Визначено, що вимущена внутрішня та трудова міграція в Україні в 2014–2017 гг. є найбільш масовою внутрішньою міграцією з часів аварії на Чорнобильській атомній станції 1986 року. За даними Міністерства соціальної політики України в березні 2018 року в країні було зареєстровано близько 1,5 мільйона внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Незважаючи на продовження війни, окупації та загрози для життя, кількість зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб скоротилася за останні два роки. В той же час, уряд та громадські організації відзначають постійну та все більш інтенсивну двосторонню міграцію. Визначено основні фактори, що впливають на процес вимущеної міграції: складність гендерного та вікового співвідношення: спостерігається суттєве переобладнання жінок – 62% ВПО, близько 24% ВПО – працездатні дорослі (з них більше 70% – жінки), 59% ВПО – пенсіонери, 13 % – діти та 4% осіб з інвалідністю. Наступним визначеним фактором є безробіття – в початку 2018 року 60% мігрантів були безробітними порівняно з 30% 2015 року. За показаннями Міжнародної організації з міграції, на березень 2018 року частка безробітних серед ВПО становила 48%, де близько 70% працездатних ВПО мають вищу освіту. Доведено, що до категорії внутрішньо переміщених осіб належать близько 3% українців – це найбільша група ВПО в Європі. Але за останні два роки кількість зареєстрованих ВПО та осіб, які звертаються за соціальною допомогою, зменшилася. Визначено наявність великого спектра нерешених завдань в області соціально-правової захисту вимущеної міграції та необхідність теоретичного осмислення соціально-правових процесів, що відбуваються в сучасній системі соціальної захисту біженців та вимущених переселенців; різке збільшення кількості законодавчих та інших нормативних правових актів; тривале відсутність життєво важливих законів, що регулюють соціально-правову захисту біженців та вимущених переселенців.

Ключові слова: вимущена внутрішня міграція населення; вимущено переміщені особи; біженці; зайнятість населення; трудові маятникові міграції.

Valeriia G. Shcherbak

Kyiv National University of Technologies and Design, Ukraine

NEW CHALLENGES OF FORCED INTERNAL AND LABOR MIGRATION IN UKRAINE

The paper provides insights into the scale, intensity, the major trends and forms of internal and labour migration which has become an integral and critical attribute of social reality of modern Ukrainian society. The key factors affecting the settings and nature of forced internal and labor migration in Ukraine in 2014–2017 have been identified along with its essential vectors in the context of increased competition in the labor market, military actions in the Donbas region and the economic crisis. The study reveals the effects from forced internal labor migration on the national employment policy and explores the changes in the demand for qualified professionals. It is specified that forced internal and labor migration in Ukraine over 2014–2017 is the most large-scale internal migration since the Chernobyl nuclear power station accident in 1986. According to the Ministry of social policy of Ukraine, there were about 1.5 million of internally displaced persons (IDPs) registered in March 2018. Despite the ongoing war, occupation and life hazard, the number of registered internally displaced persons has decreased in the past two years. However,

the government and public organizations mark permanent and increasingly intensified bilateral migration. The key factors affecting the forced migration process are the following: the complexity of gender and age ratio: there is a significant prevalence of women – 62% of IDPs, about 24% of IDPs are able-bodied adults (among them 70% are women), 59% of IDPs are pensioners, 13% children and 4% of people with disabilities. Another specific factor is unemployment – by the beginning of 2018 up to 60% of migrants were unemployed against 30% in 2015. According to the International organization for migration data, as of March 2018, the unemployment rate of IDPs amounted to 48%, with 70% of able-bodied IDPs have higher education. It is demonstrated that about 3% of Ukrainians refer to internally displaced persons which makes the largest group of IDPs in Europe. However, in the last two years the number of registered IDPs and people who apply for social assistance is reduced. A range of unresolved issues in the area of legal social protection of forced migration and the need for a theoretical understanding of the legal social processes in the modern realia of social protection of refugees and internally displaced persons have been discussed, emphasis is put on a dramatic increase in the number of legislative and other normative legal acts, the prolonged absence of the vital laws regulating social and legal protection of refugees and internally displaced persons.

Keywords: *internal forced migration of population; internally displaced persons; refugees; population employment; push-pull labor migration.*

Постановка проблеми. Питання формування та розвитку трудових ресурсів, трудового потенціалу регіонів та країни в цілому завжди були актуальними. Ще більш значущою ця проблема стала в період соціально-економічних змін в країні і світі. При регулюванні відносин на ринку праці в сфері забезпечення трудовими ресурсами мимоволі доводиться стикатися з таким явищем як трудова міграція, яка виникла в індустріальну епоху і, зазнаючи значних змін у міру промислового розвитку країн і регіонів, стала невіддільною частиною сучасної системи відносин в суспільстві та економіці.

В даний час міграція робочої сили, охоплюючи все більше число країн і регіонів, набула глобального характеру, сприяючи поширенню нових знань, технологій і прогресивних виробництв з одного боку і, створюючи потужний клубок соціально-політичних і економічних протиріч і проблем, – з іншого. Посилення міжнародного і внутрішнього національного поділу праці, військові та політичні конфлікти в країні, сприяють збільшенню обсягів і різноманітності міграційних потоків, які переміщуються з одного регіону в інший, що тягне за собою як вигоди, так і втрати для країни і територій, які беруть участь в міграційному процесі.

На відміну від розвинених країн, які вже накопичили досвід з управління вимушеними міграційними потоками, Україна вперше зіткнулася з масштабним переміщенням населення у 2014–2017 рр., яке було пов'язано з агресивними діями Російської Федерації, анексією Криму, втратою контролю над частиною промисловості Донбасу. Сукупність цих негативних чинників призвели до зростання воєнних витрат, втрати частини зовнішніх ринків збуту, падінню життєвого рівня населення та економіки України. Маючи сильно виражений соціальний і політичний характер, вимушена трудова міграція вносить поправки в життя місцевих соціумів, змінює ситуацію на ринках праці, впливає на діяльність держави, коригує соціально-економічні характеристики мігрантів, вимушених переміщатися на інші території в пошуках спокійного життя і забезпеченого майбутнього.

Слід підкреслити, що стихійні міграційні процеси створюють одну з найскладніших державних проблем в Україні. Сотні тисяч вимушених мігрантів потребують правової, матеріальної та фінансової допомоги, обсяги, якої, найчастіше перевищують соціально-економічні можливості держави та окремих регіонів, а умови, в яких економічно активна

частина переселенців могла б зайнятися самозабезпеченням, практично відсутні. Протиріччя виникають і при виборі нового місця проживання – інтереси вимушених мігрантів, які в основній масі прагнуть оселитися в великих містах та інтереси держави в цілому, регіонів і місцевих органів влади часто не збігаються.

Аналіз останніх досліджень і невирішена частина проблеми. Різні аспекти розвитку соціально-трудових відносин, ролі трудової міграції як процесу зайнятості населення в ринкових умовах господарювання, а також її вплив на ринок праці і соціально-трудові відносини розроблені і досліджені вітчизняними і закордонними вченими і фахівцями. У працях класиків ці проблеми описані в роботах Д. Кейнса, К. Маркса, Д. Массея, А. Сміта, Д. Рікардо, Т. Мальтуса, Дж. Гелбрейта, М. Фрідмана.

Окремі аспекти внутрішньої трудової міграції населення висвітлено у працях А. Арсеєнка [1], Н. Толстих [1], Т. Дронюк [2], А. Солодько [2], Е. Лібанової [3], В. Смаль [4], О. Позняка [4], І. Прибиткової [5], Р. Чорного [6] та ін. В цих роботах визначено кількісні характеристики вимушеної внутрішньої трудової міграції, особливості її регіональної реінтеграції до трудового життя. Всі вони сходяться на думці, що основною причиною глобальних змін на ринках праці є масові переміщення населення, у т. ч. працездатного, у зв'язку з розгортанням збройного протистояння на Сході України. Так, у публікаціях Е. Лібанової [3], І. Прибиткової [5], Р. Чорного [5] масштабність внутрішньої вимушеної трудової міграції розглядається як одна із чинників загрози економічній безпеці держави. В. Смаль та О. Позняк [4] аналізують специфіку соціальну та економічну інтеграцію в приймаючих громадах внутрішньо переміщеними особами (ВПО).

Всі ці дослідження дозволяють визначити основні аспекти і питання, що виникають в області соціально-трудових відносин, в тому числі в умовах вимушеної внутрішньої трудової міграції, але які деякі соціальні та психологічні аспекти трудової реінтеграції ВПО залишаються поза увагою науковців і законодавців та потребують розгляду й вирішення.

Метою є дослідження основних чинників, які визначали умови, характер та напрями вимушеної внутрішньої трудової міграції в Україні, специфіки зосередження трудових мігрантів у регіонах та основні заходи щодо відновлення балансу на ринку праці.

Результати дослідження. У сучасних умовах розвитку України, пов'язаних з необхідністю модернізації економіки, зростання промислового виробництва в усіх секторах економіки, необхідності розширеного відтворення трудових ресурсів, дуже важливого значення набуває грамотно реалізована трудова міграційна політика держави, спрямована на ефективне використання трудового потенціалу з метою підвищення ефективності зайнятості населення країни. Як зовнішню, так і внутрішню міграцію слід оцінювати виходячи з довгострокової стратегії відтворення трудових ресурсів, незважаючи на протиріччя, які виникають у соціально-трудої сфері та порушення балансу макросоціальної стабільності, ініційованого озброєним конфліктом на сході України.

Зростання промислового виробництва в сучасній Україні як фактор стабілізації економіки повинен бути забезпечений постійним відтворенням трудових ресурсів. Для цього необхідно проводити активну політику зайнятості, використовувати гнучкі методи і інструменти при здійсненні професійної підготовки та перепідготовки кадрів, підвищення конкурентоспроможності працівників, сприяти покращенню професійної орієнтації населення та територіальної мобільності незайнятих громадян.

При цьому необхідно чітко розуміти, що поряд із зовнішньою трудовою міграцією, яка, незважаючи на її необхідність, часто призводить до міжетнічних конфліктів, внутрішня або міжрегіональна вимушена трудова міграція, особливо по відношенню до висококваліфікованих кадрів, повинна отримувати підтримку з боку держави, так як це сприяє підвищенню ефективності політики зайнятості населення країни.

Праця внутрішніх трудових мігрантів, особливо в великих містах, стала структуроутворюючим фактором економіки, яка не в змозі ефективно функціонувати без їх залучення. У зв'язку з необхідністю термінової реструктуризації економіки попит на трудових мігрантів, як на досить недорогої і в той же час якісній робочій силі, буде зростати як в середньостроковій, так і в довгостроковій перспективі, тому державна і регіональна трудова міграційна політика повинна бути стратегічно орієнтованою в цьому напрямку. Одночасно з цим зростання чисельності трудових мігрантів з ближнього і далекого зарубіжжя, вимушених внутрішніх трудових мігрантів веде до виникнення проблем і протиріч у соціально-трудовах відносинах, підриваючи макроекономічну і макросоціальну стабільність країни. Соціально-економічні реалії сучасного ринку праці України, вирішальне завдання забезпечення оптимальної мобільності працівників і найбільш швидкого задоволення попиту і пропозиції на робочу силу, вказують на необхідність оптимізації політики зайнятості з урахуванням трудової міграційної складової.

Прийнято вважати, що трудова міграція – це територіальні переміщення населення з різною періодичністю (тимчасові або постійні, якщо основним мотивом є пошук роботи), в межах і за межами кордонів певної країни, пов'язані з реалізацією на ринку праці приймаючої країни умінь, навичок і здібностей іноземних працівників з метою працевлаштування і отримання доходу. Незалежно від причин переїзду і часу перебування, працівник-мігрант потрапляє в систему ринку праці, отже, вважається трудовим мігрантом.

З позиції реального практичного регулювання процесу міграції доцільно дати наступне визначення трудової міграції. Трудова міграція – це тимчасові переміщення громадян певної країни або іноземних громадян з метою пошуку роботи в іншому регіоні або країні з різною періодичністю або з можливістю постійного місця проживання. Таке визначення з точки зору вузького підходу до визначення трудової міграції включає в себе не тільки міжнародну, а й міжрегіональну (тобто внутрішню) міграцію, а також різні її форми, в тому числі і нелегальну. Таким чином, даний підхід дає можливість представити трудову міграційну політику, що проводиться урядом, як складову частину ефективної державної політики зайнятості населення.

Трудова міграція, як невід'ємна частина системи відносин в суспільстві і значуще соціально-економічне явище, виступає у ролі об'єкту вивчення і предмета додатки різних теоретико-методичних розробок у багатьох сучасних економіко-теоретичних напрямках – «реалістична» (статистська) теорія міграції, анти імміграційна риторика, теорія міжнародної міграції, теорії робочої сили і ринку праці, теорія міграції Є. Равенштейна, неокласична теорія міграції: макро- і мікрорівня, теорія подвійного ринку праці М. Піоре, теорія світ-системи І. Валлерстайна, синтетична теорія міграції, концепція транснаціональної міграції, кожна з яких вносить свій внесок в вирішення питань регулювання міграційних потоків. Однак відсутність єдиного категоріального апарату економічної теорії трудової міграції призводить до деяких розбіжностей в розумінні суті і змісту ряду аспектів даного процесу.

Відповідно до вибраного напрямком дослідження уточнена трактування поняття «трудова міграція», під якою розуміється територіальне переміщення людей, здатних виробляти економічні блага, в пошуках найбільш перспективних робочих місць для поліпшення життєвих умов, що супроводжується рухом людського капіталу і сприяє зміні: 1) структури ринку праці; 2) рівня соціальної напруженості; 3) демографічного портрету регіонів вибуття і прибуття мігрантів.

В ході дослідження були визначені традиційні і специфічні функції трудової міграції (табл. 1).

Таблиця 1

Функції трудової міграції

Традиційні функції	Специфічні функції
<i>Розподільна</i>	<i>Обмінна</i>
Міграція, сприяє перерозподілу робочої сили, виробничих можливостей (потенціалу) та інвестицій між окремими територіями.	Міграція тягне за собою обмін інформацією, знаннями, культурою та етичними нормами між населенням різних територій.
<i>Селективна</i>	<i>Регулююча</i>
Міграція сприяє якісній зміні складу населення на різних територіях в силу різного ступеня участі соціально-демографічних груп (у трудовій міграції беруть участь частіше чоловіки і особи працездатного віку, ніж жінки і особи непрацездатного віку). За рахунок міграції відбувається омолодження населення регіонів, що характеризуються великою питомою вагою осіб похилого віку в структурі робочої сили. Однак в місцях відтоку мігрантів тенденції можуть бути прямо протилежними.	В результаті руху робочої сили відбувається зміна структури ринку праці, як в місцях припливу мігрантів, так і в місцях відтоку. Це дозволяє визначити, як використовувати інструменти залучення необхідних кадрів на конкретній території. Крім того необхідність задоволення потреб мігрантів в життєзабезпеченні (охорона здоров'я, освіта) тягне за собою відповідні зміни в соціальній сфері приймаючої сторони, які, в тому числі, можуть бути вирішені за рахунок фахівців зі складу мігрантів.
<i>Стимулююча</i>	<i>Оновлення</i>
При територіальному переміщенні відбувається соціальне і економічне зміна людей. У разі позитивних змін відбувається накопичення нових знань у населення, розширення кругозору, що сприяє зростанню активності життєдіяльності, тобто призводить прискоренню розвитку населення даної території. Негативні зміни можуть негативно відбитися на стані місцевої громади.	Рух якісної робочої сили сприяє швидшому інноваційного розвитку місць прибуття, тому що з її залученням у регіону виникає більше передумов розвитку – приплив інвестицій, посилення кадрового потенціалу, збагачення технологіями, на самостійну розробку і розвиток яких потрібно багато часу і витрат.

Трудова міграція вельми суперечлива і з позиції держави (необхідність здійснення дій з управління самими міграційними потоками, вирішення проблем на місцях прибуття і вибуття мігрантів), і з позиції регіонів вибуття і прибуття (з припливом мігрантів з'являються як нові можливості для трудового розвитку, так і нові погрози), і з позиції самих мігрантів (зміна звичного способу життя, житлові проблеми, адаптація на новому місці проживання та працевлаштування). Соціально-економічні наслідки трудової міграції населення можуть бути як позитивними, так і негативними (табл. 2).

Систематизація функцій трудової міграції та її наслідків дозволяє зробити висновок про необхідність оптимізації, підвищення ефективності дій з регулювання міграційних потоків: 1) при максимальному використанні функцій, які формують затребуваний суспільством і економікою результат; 2) націлених на збільшення позитивних і скорочення негативних наслідків трудової міграції, що в цілому сприятиме планомірної реалізації міграційної політики держави, збереженню балансу на ринку праці і всім соціально економічному просторі країни.

В даний час більшою частиною суспільства міграція сприймається як негативне явище, що характеризує важку економічну ситуацію в регіонах вибуття і велику привабливість для працевлаштування та проживання регіонів прибуття мігрантів, що

супроводжується зміною економічних і соціально-демографічних характеристик територій і структури регіонального ринку праці.

Таблиця 2

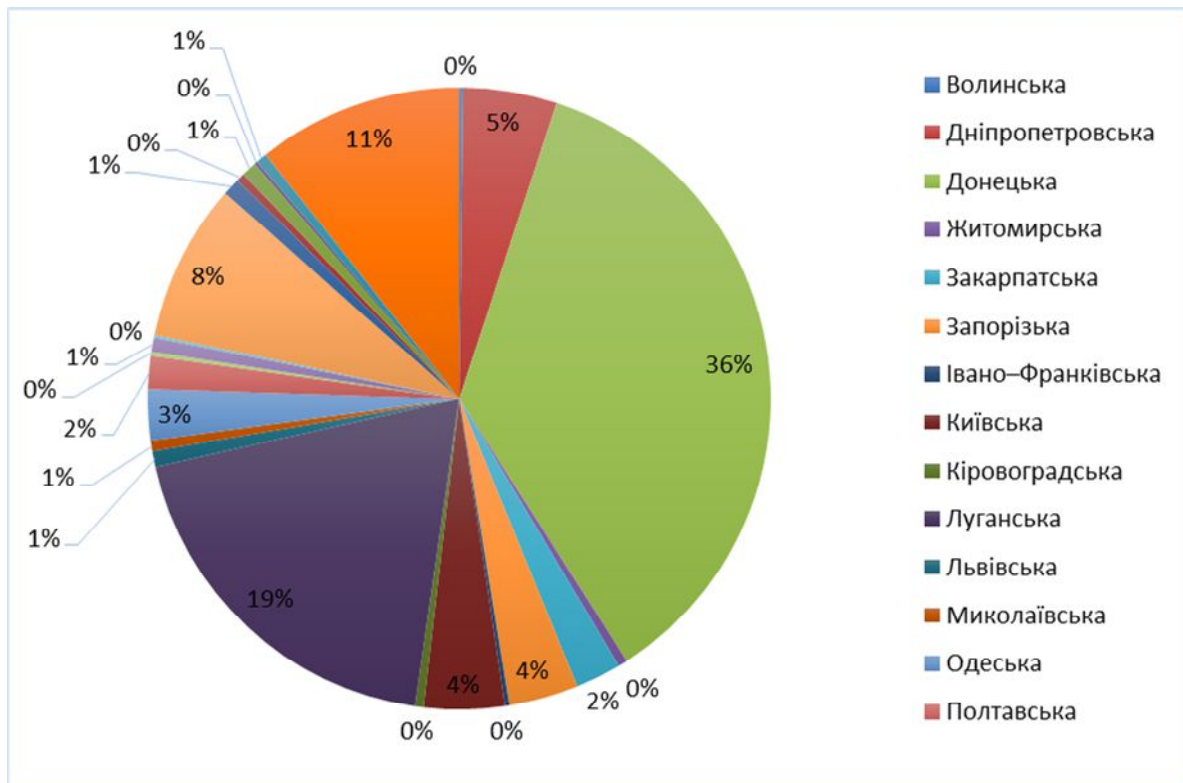
Соціально-економічні наслідки трудової міграції

Позитивні	Негативні
Заселення нових, раніше неосвоєних територій, розробка нових родовищ корисних копалин, будівництво нових підприємств, створення нових робочих місць.	Відтік висококваліфікованих фахівців з територій, де вони були сформовані (представники науки і освіти, інженерних і технічних спеціальностей), заміна працівників менш кваліфікованими кадрами зважаючи на брак трудових ресурсів потрібної кваліфікації.
Обмін культурним досвідом і традиціями.	Інтенсивне переміщення сільського населення в міську місцевість, що призводить до руйнування і зникнення сіл і сіл, трудовому виснаженню сільського господарства (понад 52% мігрантів – сільське населення і, за статистикою, вони переселяються в урбанізовані міста).
Розвиток кооперації і спеціалізації, великих міжнародних корпорацій (машинобудування, сільське господарство, нафтохімія).	Загострення соціально-економічних проблем, засвоєння руйнівних для суспільства, особливо для молоді, норм і звичок (алкогольна, наркотична залежність, вплив криміногенних факторів) та інші. Соціальне розшарування населення на «сорті». Зростання навантаження на соціальні служби.
Заповнення чисельності трудових ресурсів, що скорочується в останні наскільки років, за рахунок залучення зовнішніх мігрантів.	Зубожіння віддалених, малозаселених територій, погіршення ситуації в малих містах, монопоселеннях.
Передача знань і досвіду в різних сферах діяльності (виробництво, НДДКР, освіту і наука).	Втрата традицій, основ етносоціальних груп. Втрата (ослаблення) родинних зв'язків.

При цьому рівень трудової міграції в регіонах прибуття є показником порівняльної сприятливості умов для працевлаштування (більш висока оплата праці, наявність більшої кількості робочих місць) та / або проживання (кращі умови життя для мігранта та членів його сім'ї) – чим більше перспективна і комфортна конкретна територія для працевлаштування та / або проживання, тим більше кількість прибуваючих.

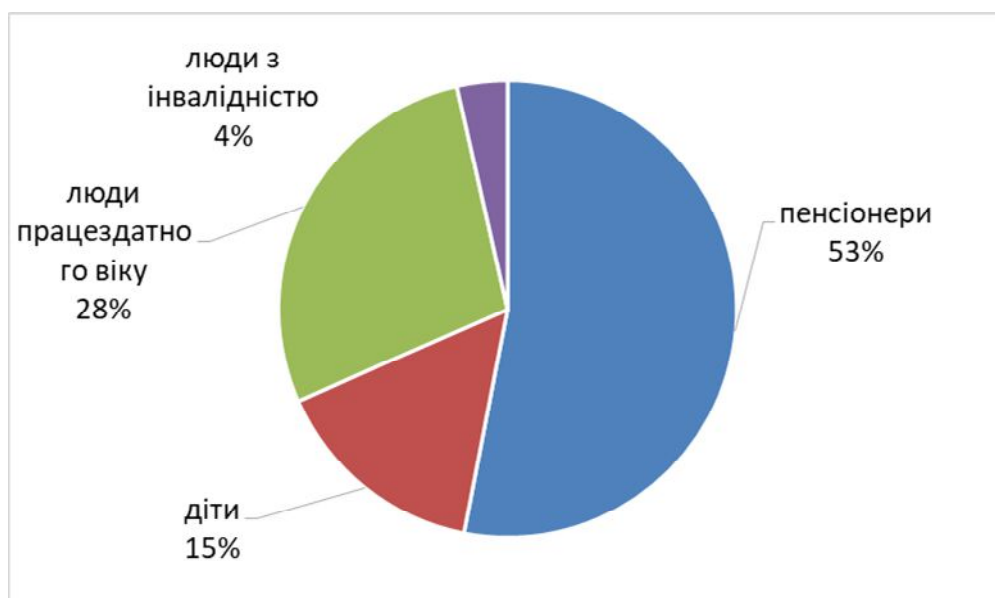
Проведене узагальнення даних служби державної статистики та державної служби зайнятості України [11; 13] і матеріалів соціологічних досліджень [4] дозволило сформулювати ряд висновків про стан міграційних процесів в Україні. Так, за останніми даними програми «Радник з питань ВПО (внутрішньо переміщених осіб)» [7] в Україні станом на 5 квітня 2018 року – 1 494 636 переселенців. Найбільше їх у Донецькій (36%), Луганській (19%) та Харківській (8%) областях, а також у Києві (11%). Найменше – на Херсонщині, Тернопільщині, Івано-Франківщині, Волині та Закарпатті (рис. 1).

Аналіз якісного складу вимушено переміщених осіб за категоріями біженців наведено на рис. 2.

Джерело: [4; 7–9].

Рис. 1. Регіональний розподіл вимушено переміщених осіб

Джерело: [4; 7–9].

Рис. 2. Якісний склад вимушено переміщених осіб

Як свідчать дані рис. 2, більше половини біженців – це пенсіонери (53%), більше чверті – особи працездатного віку (28%), 15% біженців – діти, 3,5% біженців – це люди з обмеженими можливостями.

Динаміка переміщень біженців за всі роки конфлікту на Сході України мала хвильно подібний характер. Так, з початку конфлікту до червня 2014-го р. кількість ВПО постійно

збільшувалась і досягла піку у 1 800 970 осіб. Після цього спостерігалось зменшення щонайменше на 20 тис. осіб на місяць, іноді ці цифри сягали до 50 тис. Але на цей основний процес, спровокований продовженням критичної ситуації, відбувається також постійне переміщення у вигляді сезонної міграції. Тут наявні 2 зустрічні тенденції: перша – повернення навесні до своїх приватних будинків та після збору врожаю восени від'їзд на підконтрольну територію. Так, наприклад, протягом 2017 року таким чином було переміщено близько 160 тис. осіб. Друга тенденція – повернення взимку на окуповані території у зв'язку з більш дешевшими комунальними послугами.

Окрім вимушеного внутрішнього переміщення непрацевдатних осіб (дітей, пенсіонерів, інвалідів) за останні 2 роки зросла також кількість не тільки внутрішніх трудових мігрантів, а й зовнішніх – з України в Європу. Цьому сприяло скорочення робочих місць внаслідок втрати виробничо-господарського потенціалу в Донецькій, Луганській областях та АР Крим, збільшення безробіття, ускладнення ситуації на регіональних та локальних ринках праці.

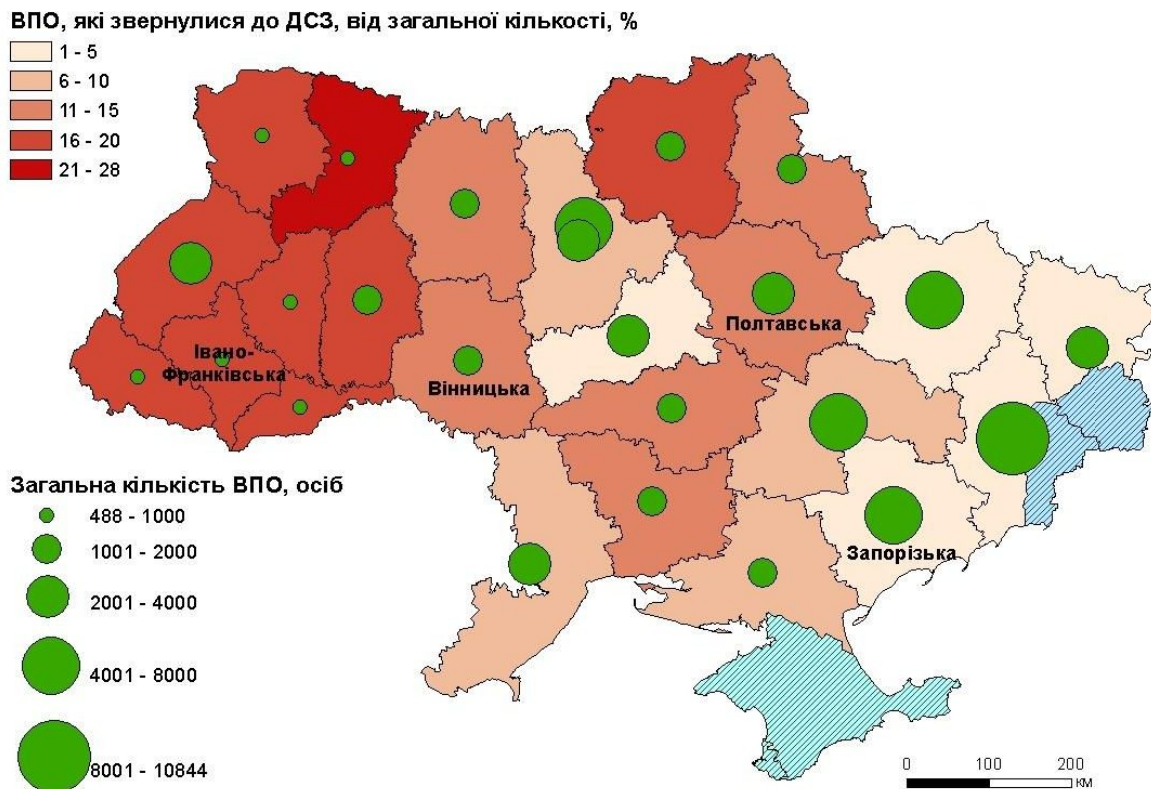
Одним із першочергових урядових заходів щодо вирішення проблем зайнятості біженців був прийнятий у 2015 р. Закон № 245–VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб». Відповідно до цього закону було розроблено та впроваджено низку заходів: 1) надання компенсації витрат на оплату роботи біженців роботодавцям за працевлаштування ВПО тривалістю до 6 місяців, а у разі напруженості ситуації на регіональному ринку праці – до 12 місяців; 2) у разі реєстрації безробітному надається компенсація витрат на переїзд до місця працевлаштування, медичний та/або наркологічний огляд; 3) отримання ваучера на перепідготовку, навчання, підвищення кваліфікації за пріоритетними професіями та спеціальностями для підтримання конкурентоспроможності на ринку праці [8].

Наступним підзаконним актом, спрямованим на урегулювання рівня зайнятості ВПО була постанова КМ України «Основні напрями розв'язання проблем зайнятості внутрішньо переміщених осіб на 2015–2016 роки». В цій постанові було визначено шляхи й напрями забезпечення зайнятості та підвищення конкурентоспроможності біженців на ринку праці [9].

Державною службою зайнятості (ДСЗ) постійно розробляє та впроваджує систему заходів щодо підвищення рівня конкурентоспроможності ВПО на регіональних ринках праці. Але всі ці заходи поки що не дають очікуваного результату. Так, в період 2014–2016 рр. до ДСЗ звернулись лише 64,3 тис. (3,75%) від загального числа ВПО (рис. 3).

За даними рис. 3 найбільший рівень частоти звернень до ДСЗ у 2014–2016 рр. за регіонами України був наступним: у Рівненській – 27,7%, Івано-Франківській – 19,7%, Львівській – 18,6%, Волинській – 18,5%. Найменший рівень частоти звернень до ДСЗ був у Вінницькій та Полтавській областях 10–11%.

Проведений аналіз довів, що основними причинами такої низької активності у пошуку можливостей працевлаштування були: недостатня інформованість про законодавче забезпечення соціальною підтримкою ВПО; соціально-сімейні чинники (бажання повернення додому, догляд за членами родини, складність розірвання попередніх трудових відносин); професійно-економічні чинники (невідповідність рівня оплати плати очікуванням, відсутність наміру змінювати вид діяльності або небажання шукати роботу за фахом, сумніви щодо ефективності діяльності ДСЗ, відсутність документів, зайнятість у тіншовій економіці).

Джерело: [4; 7-9].

Рис. 3. Загальна кількість вимушених переселенців, які звернулися до ДСЗ за регіонами України

Висновки і пропозиції. Виділено особливості процесу внутрішньої вимушеної трудової міграції населення та їх вплив на соціально-трудова відносини в Україні. Дана характеристика тих змін в сучасних соціально-трудова відносинах, які викликані розвитком внутрішньої вимушеної трудової міграції. Протягом 2014–2017 рр. напрями трудової міграції визначалися як фінансовими можливостями для облаштування на новому місці, де основним мотивом переміщення стало прагнення уникнути участі у бойових діях, що несли загрозу життю та здоров'ю родини або бажання отримати роботу за її відсутності у певній місцевості (як правило у сільських поселеннях), поліпшити рівень оплати праці або умови працевлаштування.

Проведений аналіз статистичних даних щодо кількості осіб, які переміщувалися між областями України, свідчить, що найбільш привабливими для трудових мігрантів є області, де зосереджені потужні промислові підприємства, а також столиця держави, що забезпечувало більшу ймовірність отримати високооплачувану роботу. Маятникові трудові міграції населення України, прагнення вижити у складних умовах збройного протистояння потребувало застосувати для вирішення проблем ВПО програмний підхід, розробити відповідну Державну програму, зміст якої визначити відповідно до потреб та прав ВПО, забезпечити її виконання необхідними ресурсами.

Однак необхідно відзначити, що наявність великого спектру невирішених завдань в області соціально-правового захисту вимушеної міграції, і необхідність теоретичного осмислення соціально-правових процесів, що відбуваються в сучасній системі соціального захисту біженців та вимушених переселенців, динамічність розвитку права соціального забезпечення, призводить, з одного боку, до безпрецедентної «декодіфікації» законодавства, тобто різкого збільшення кількості законодавчих та інших нормативних правових актів, а з

іншого – до тривалої відсутності таких життєво важливих законів, які регулювали б соціально правовий захист біженців і вимушених переселенців.

Робота виконана за підтримки Міністерства освіти і науки України в рамках проекту 16.04.55 ДБ «Інноваційна платформа бізнес-освіти на основі кластерного підприємництва для демобілізованих воїнів та переселенців із зони АТО».

References

Література

1. Arseienko, A., Tolstykh, N. (2014). Sotsialni naslidky radykalnykh ekonomichnykh transformatsii v Ukraini [Social consequences of radical economic transformations in Ukraine]. In: Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin: u 2–kh t. [Ukrainian society: monitoring of social change: in 2 volumes]. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Vol. 1, Pp. 259–270 [in Ukrainian].
1. Арсеєнко А. Соціальні наслідки радикальних економічних трансформацій в Україні / А. Арсеєнко, Н. Толстих // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін: у 2–х т. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2014. – Т. 1. – С. 259–270.
2. Droniuk, T., Solodko, A. (2015). Zahalnyi ohliad sytuatsii z vnutrishno peremishchenymy osobamy v Ukraini [Overview of the situation with internally displaced persons in Ukraine]. Center for Society Studies. Retrieved from: <http://www.cedos.org.ua/uk/migration/zahalnyi-ogliad-sytuatsii-z-vnutrishno-peremishchenymy-osobamy-v-ukraini-liutyi-2015> [in Ukrainian].
2. Дронюк Т. Загальний огляд ситуації з внутрішньо переміщеними особами в Україні [Електронний ресурс] / Т. Дронюк, А. Солодько; Центр дослідження суспільства. – Режим доступу: <http://www.cedos.org.ua/uk/migration/zahalnyi-ogliad-sytuatsii-z-vnutrishno-peremishchenymy-osobamy-v-ukraini-liutyi-2015>.
3. Libanova, E. (2015). Vymushene pereselennia z Donbasu: masshtaby ta vyklyky dlia Ukrainy [Forced relocation from Donbass: the scale and challenges for Ukraine]. Retrieved from: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/Libanova2015.pdf> [in Ukrainian].
3. Лібанова Е. Вимушене переселення з Донбасу: масштаби та виклики для України [Електронний ресурс] / Е. Лібанова. – Режим доступу: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/Libanova2015.pdf>.
4. Smal, V., Pozniak, O. (2016). Vnutrishno peremishcheni osoby: sotsialna ta ekonomichna intehratsiia v pryimaiuchykh hromadakh. Za materialamy Vinnytskoi, Zaporizkoi, Ivano-Frankivskoi ta Poltavskoi oblastei [Internally displaced persons: social and economic integration in host communities. Based on materials from Vinnytsia, Zaporozhye, Ivano-Frankivsk and Poltava regions]. Retrieved from: http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2016/05/IDP_REPORT_PLEDDG_edited_09.06.2016.pdf [in Ukrainian].
4. Смаль В. Внутрішньо переміщені особи: соціальна та економічна інтеграція в приймаючих громадах. За матеріалами Вінницької, Запорізької, Івано-Франківської та Полтавської областей [Електронний ресурс] / В. Смаль, О. Позняк. – Режим доступу: http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2016/05/IDP_REPORT_PLEDDG_edited_09.06.2016.pdf.
5. Prybytkova, I. (2015). Peresuvni rynky pratsi za doby nezalezhnosti Ukrainy ta mihratsiini plany ukraintziv [Mobile markets of labor during the period of Ukrainian independence and Ukrainian migration plans]. In: Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin [Ukrainian society: monitoring of social change]. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. Pp. 316–327 [in Ukrainian].
5. Прибиткова І. Пересувні ринки праці за доби незалежності України та міграційні плани українців / І. Прибиткова // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2015. – С. 316–327.

6. Chorny, R.S. (2015). Novi vyklyky ta zahrozy vnutrishnoi mihratsiinoi aktyvnosti naselennia v Ukraini [New Challenges and Threats to the Internal Migration Activity of the Population in Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava* [Economy and the State], No. 6, P. 6–10 [in Ukrainian].
7. Radnyk z pytan VPO [Advisor on IDP issues]. Retrieved from: <http://radnyk.org> [in Ukrainian].
8. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo posylennia sotsialnoho zakhystu vnutrishno peremishchenykh osib: Zakon Ukrainy [On Amendments to Some Laws of Ukraine on Strengthening Social Protection of Internally Displaced Persons: The Law of Ukraine]. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
9. Osnovni napriamy rozv'язannia problem zainiatosti vnutrishno peremishchenykh osib na 2015–2016 roky [Main directions of solving the problems of employment of internally displaced persons for 2015–2016]. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/505-2015-%D0%BF> [in Ukrainian].
10. Zalyshyty pohane v staromu rotsi: ekonomichni pidsumky 2016 [Leave bad in the old year: economic outcomes 2016]. Rezhym dostupu: http://24tv.ua/zalishiti_pogane_v_staromu_rotsi_ekonomichni_pidsumky_2016_n760354 [in Ukrainian].
11. Prohrama diialnosti Kabinetu Ministriv Ukrainy [Program of activity of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001120-14> [in Ukrainian].
12. Rafalskyi, I.O. (2016). Natsionalno-derzhavne samovyznachennia Ukrainy: vnutrishni chynnyky ta zovnishni vplyvy [National self-determination of Ukraine: internal factors and external influences]. Kyiv: IPiEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy; Nizhyn: Vyd. PP Lysenko M.M. 480 p. [in Ukrainian].
13. Sotsialno-ekonomichne stanovishche Ukrainy za sichen-veresen 2015 roku: Povidomlennia Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Socioeconomic situation of Ukraine for January-September 2015: State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: https://ukrstat.org/uk/druk/soc_ek/2015/publ_09_2015_u.html [in Ukrainian].
6. Чорний Р. С. Нові виклики та загрози внутрішньої міграційної активності населення в Україні / Р. С. Чорний // *Економіка та держава*. – 2015. – № 6. – С. 6–10.
7. Радник з питань ВПО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radnyk.org>.
8. Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
9. Основні напрями розв'язання проблем зайнятості внутрішньо переміщених осіб на 2015–2016 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/505-2015-%D0%BF>.
10. Залишити погане в старому році: економічні підсумки 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://24tv.ua/zalishiti_pogane_v_staromu_rotsi_ekonomichni_pidsumky_2016_n760354.
11. Програма діяльності Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001120-14>.
12. Рафальський І. О. Національно-державне самовизначення України: внутрішні чинники та зовнішні впливи / І. О. Рафальський. – К.: ППіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України; Ніжин: Вид. ПП Лисенко М. М., 2016. – 480 с.
13. Соціально-економічне становище України за січень-вересень 2015 року: Повідомлення Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/soc_ek/2015/publ_09_2015_u.html.